

STEREOTIP VA GENDER STEREOTIPLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Zaripboyeva Nafosat Maratovna,

O'zMU mustaqil tadqiqotchisi

nafosat2502@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada stereotip tushunchasining shakllanishi, uning ijtimoiy va lingvistik mohiyati hamda gender stereotiplari nazariyasining rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Stereotip fenomenining ko'p qirrali tabiati, uning idrok, ijtimoiy tajriba va ommaviy ong bilan bog'liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Gender va jins tushunchalarining farqlanishi, gender stereotiplarning ijtimoiy konstruktsiya sifatidagi talqini hamda hukmronlik va differentsiya nazariyalari doirasidagi bahs-munozaralar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, miqdoriy sotsiolingvistika, feministik tilshunoslik va psixolingvistik tadqiqotlar asosida til statistikasi hamda yashirin gender tarafkashliklari o'rtasidagi bog'liqlik masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari stereotip va gender stereotiplarning tilda mustahkamlanishi, ularning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi o'rni hamda manipulyativ salohiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: stereotip, gender stereotip, gender, jins, ijtimoiy konstruktsiya, hukmronlik nazariyasi, differentsiya nazariyasi, sotsiolingvistika, feministik tilshunoslik, til statistikasi.

Аннотация. В статье рассматриваются формирование понятия «стереотип», его социально-лингвистическая сущность и развитие теории гендерных стереотипов. Анализируется многогранная природа стереотипов, их связь с восприятием, социальным опытом и массовым сознанием. Освещаются различия между понятиями «пол» и «гендер», интерпретация гендерных стереотипов как социального конструкта, а также дискуссии в рамках теорий доминирования и различий. Особое внимание уделяется результатам количественной социолингвистики, феминистской лингвистики и психолингвистических исследований, выявляющих взаимосвязь между статистическими характеристиками языка и скрытыми гендерными предубеждениями. Делается вывод о том, что стереотипы и гендерные стереотипы закрепляются в языке, формируют общественное сознание и обладают значительным манипулятивным потенциалом.

Ключевые слова: стереотип, гендерный стереотип, гендер, пол, социальная конструкция, теория доминирования, теория различий, социолингвистика, феминистская лингвистика, языковая статистика.

Abstract. This article examines the formation of the concept of stereotype, its social and linguistic dimensions, and the development of gender stereotype theory. The multifaceted nature of stereotypes, their relationship with perception, social experience, and mass consciousness are analyzed from a theoretical perspective. The distinction between sex and gender, the interpretation of gender stereotypes as social constructions, and the debates within dominance and difference theories are discussed. The paper also explores findings from quantitative sociolinguistics, feminist linguistics, and psycholinguistic studies, focusing on the relationship between language statistics and implicit gender biases. The results demonstrate how stereotypes and gender stereotypes are embedded in language, influence social consciousness, and possess manipulative potential within communicative practices.

Keywords: stereotype, gender stereotype, gender, sex, social construction, dominance theory, difference theory, sociolinguistics, feminist linguistics, language statistics.

Kirish. Hozirgi davrda "stereotip" termini turli ilmiy yo'nalishlarda – tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya va falsafada – keng qo'llanilmoqda hamda inson tafakkuri va ijtimoiy xulq-atvorini tushuntirishda muhim nazariy vosita sifatida qaralmoqda.

Stereotiplar insonning atrof-muhitni idrok etish jarayonini soddalashtiradi, murakkab hodisalarni umumlashtirilgan tasavvurlar orqali anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, ular real voqelikni buzib ko'rsatishi, noto'g'ri xulosalar shakllanishiga olib kelishi va ijtimoiy tengsizliklarni mustahkamlashi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Stereotiplar nazariyasining shakllanishida amerikalik olimlar muhim rol o'ynagan. 1922-yilda Valter Lippmanning "Public Opinion" ("Ommaviy fikr") asari chop etilib, unda "stereotip" tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi. V. Lippmanning ta'kidlashicha, stereotiplar – bu oldindan shakllangan tasavvurlar bo'lib, ular idrok jarayonini qat'iy tarzda boshqaradi. Ular ayrim obyektlarni tanish yoki notanish sifatida belgilaydi, natijada aslida kam tanish bo'lgan hodisalar tanishdek ko'rinadi, notanishlari esa haddan tashqari begona sifatida qabul qilinadi. Stereotiplar real ko'rsatkichlardan noaniq o'xshashliklarga bo'lgan belgilar tizimini ifodalaydi.

Stereotip fenomenining murakkab va ko'p qirrali tabiati uning ilmiy tavsiflarining rang-barangligini belgilaydi. Dastlabki bosqichda amerikalik sotsiologlar stereotipning bugungi kungacha dolzarb bo'lib qolayotgan bir qator asosiy belgilarini aniqlashga uringanlar: 1) stereotip murakkab va tabaqalashtirilgan tasvirdan ko'ra soddalashtirilgan bo'ladi; 2) u ko'pincha aniqlikdan ko'ra xatoga moyil; 3) stereotip bevosita tajribadan emas, balki boshqalardan o'rganiladi; 4) u yangi tajribalar ta'siriga nisbatan barqaror va chidamli bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy yondashuv hamda diskursiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, miqdoriy sotsiologiya va psixologiya tadqiqotlar natijalari asosida til birliklarida gender stereotiplarning namoyon bo'lishi o'rganildi.

Tahlillar va natijalar. XX asr davomida genderologiya doirasida gender stereotiplari tasnifi yuzasidan qator modellarga asoslangan qarashlar ilgari surildi. Jumladan: noan'anaviy model (F. Mehring, R. Turner), bunda ayol mehnat faoliyatini amalga oshirsa-da, oilaviy soha asosiy rol bo'lib qoladi; uch bosqichli model (A. Myrdal, V. Klein), unda ayol ishlaydi, farzand tarbiyalaydi va keyin yana mehnat faoliyatiga qaytadi; simmetrik rollar yoki ikki martabali oila modeli (R. va R. Rappoport, B. Fridan), bunda er-xotin mansab va oilaviy majburiyatlarni teng taqsimlaydi; rollarning tengligi modeli (J. Tribblecot, N. Vayshteyn), unda erkinlik va tenglik mavhum kategoriyalar sifatida asos qilinadi; androgin model (S. Bem), universal yoki monoseksual model (E. Rossi, B. Forish), bunda shaxs erkaklik va ayollik sifatlarini uyg'unlashtiradi; radikal feministik model (J. Bernard, K. Safilios-Rotshild), bunda an'anaviy oilaviy rollardan voz kechish va ularni ijtimoiy institutlarga o'tkazish taklif etiladi.

Biroq rollar bunday qat'iy tasnif asosida umumlashtirilishi mumkin emas. Chunki nutqning pragmatik dasturi vaziyatga qarab murakkablashadi va o'zgaradi. Shaxsning

psixologik holati, kommunikativ maqsadi va ijtimoiy sharoitiga qarab rollar almashinishi mumkin. Shu nuqtai nazardan gender tushunchasi kengroq, jins esa torroq kategoriyadir.

Katta ensiklopedik lug'atda S.Yu. Solodovnikov stereotipni ijtimoiy hodisa yoki obyekt haqidagi sxematik, standartlashtirilgan va hissiy rangga ega tasavvur sifatida talqin qiladi. U barqaror bo'lib, avvalgi tajriba va ijtimoiy sharoit ta'sirida shakllanadi hamda shaxsning odatiy munosabatini ifodalaydi.

Ijtimoiy-madaniy stereotiplar ijtimoiy tafakkurning muhim elementi hisoblanadi. Ijtimoiy stereotip muayyan guruhlarga (yosh, jins, etnik kelib chiqish va boshqalar) ma'lum xususiyatlar yuklaydi hamda ularning xatti-harakatlarini oldindan bashorat qilishga urinadi. Gender stereotiplari ham shu doirada shakllanadi. Gender – bu erkaklik va ayollik haqidagi ijtimoiy tasavvurlar majmui bo'lib, shaxsiy va xulq-atvor xususiyatlarini belgilaydi. Gender tushunchasi ayollar yoki erkaklargagina emas, balki ular o'rtasidagi munosabatlarga ham taalluqlidir.

Gender stereotiplari ratsional bilimga emas, balki noto'g'ri qarashlarga asoslanadi. Ular bir jins vakillarining sifatlarini haddan tashqari umumlashtiradi va stereotipga mos kelmaydigan ma'lumotlarni inkor etishga moyildir.

R. Lakoff tomonidan ilgari surilgan ikki asosiy postulat – erkaklar va ayollar nutqining farqli ekanligi hamda bu tafovut jamiyatdagi erkaklar hukmronligi bilan bog'liqligi – gender tilshunosligida bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Vaqt o'tishi bilan bu qarashlar “hukmronlik” va “differensiya” nazariyalariga ajraldi. Dominant yondashuv tarafdorlari erkak va ayol nutqidagi farqlarni ijtimoiy tengsizlik bilan izohlaydilar. D. Tannenning fikricha, o'g'il va qiz bolalar turli subkultural muhitda tarbiyalanadi, natijada muloqot usullari ham farqlanadi.

D. Cameron gender tilshunosligini filologik emas, balki sotsiologiya, pragmatika va lingvistikaning sinkretik yo'nalishi sifatida talqin qiladi. L. Nicholson esa “sex” va “gender” terminlarining qo'llanilish kontekstini ajratib, biologik farqlar asosidagi talqindan ijtimoiy konstruktsiya nazariyasiga o'tishni asoslaydi.

A. Rich genderni monolit kategoriya emas, balki irq, sinf va yosh kabi omillar bilan bog'liq murakkab tizim sifatida ko'rsatadi. G. Rubin esa jins/gender tizimi konsepsiyasini ishlab chiqib, uni patriarxal jamiyatdagi hokimiyat mexanizmlari bilan bog'laydi. Uning ta'rifiga ko'ra, jins/gender tizimi – jamiyat biologik jinsni ijtimoiy mahsulotga aylantiradigan va shu asosda ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan tartiblar majmuasidir.

Zamonaviy ijtimoiy fanlarda genderning uch asosiy nazariyasi ajratiladi: gender madaniy metafora sifatida; gender tabaqalanish kategoriyasi sifatida; genderning ijtimoiy konstruktsiyasi nazariyasi.

Gender stereotiplari tilda mustahkamlanadi va baholash komponenti bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Stereotiplash jarayoni ommaviy ongni manipulyatsiya qilish mexanizmlari bilan aloqador.

Miqdoriy sotsiolingvistika doirasida talaffuz va grammatik variantlar jins, sinf va ta'lim omillari bilan bog'liq holda o'rganildi. Biroq ayollar nutqi "standartga yaqinroq" degan xulosalar soddalashtirilgan umumlashmalar sifatida tanqid qilindi. L. Milroy va B. Thomas tadqiqotlari ijtimoiy tarmoq murakkabligi ham jins kabi muhim omil ekanini ko'rsatdi.

Gari Lupyan va hamkorlari olib borgan tadqiqotlar til statistikasi va yashirin gender stereotiplari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi. Implicit Association Test natijalari til strukturasi gender assotsiatsiyalari mavjudligini tasdiqladi. Biroq ushbu metodologiya ishonchliligi bo'yicha tanqid qilinmoqda va qo'shimcha eksperimental tadqiqotlar zarur.

XX asrning ikkinchi yarmida lingvistik tadqiqotlar jinsiy farqlarni o'rganishga qaratildi. 1960-yillarda U. Labov, P. Trudgill va boshqalar erkaklar va ayollar nutqidagi tafovutlarni tasvirlab berdi. 1975 yilda Robin Lakoffning "Language and Woman's Place" asari gender va til tadqiqotlarida yangi bosqichni boshlab berdi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, stereotip va gender stereotiplar til tizimida mustahkamlanib, ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular kommunikativ jarayonda baholash va ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida namoyon bo'lib, ko'pincha yashirin tarzda ishlaydi. Shu bois gender stereotiplarni aniqlash va tanqidiy tahlil qilish zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lippmann W. Public Opinion. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1922.
2. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1975.
3. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. – London: Macmillan, 1992.
4. Rubin G. The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy" of Sex // Toward an Anthropology of Women. – New York: Monthly Review Press, 1975.
5. Rich A. Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution. – New York: Norton, 1976.
6. Bem S. The Lenses of Gender. – New Haven: Yale University Press, 1993.
7. Milroy L. Language and Social Networks. – Oxford: Blackwell, 1980.
8. Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
9. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction. – London: Penguin, 1974.
10. Lupyan G. Language Statistics and Gender Bias // Psychological Science. – 2020.